

Pethő József: A halmozás alakzata. A halmozás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján). Nyelvtudományi Értekezések 154. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 2004. 150 lap.

1. Pethő József, a Nyíregyházi Főiskola docense csupán néhány év óta publikál rendszeresen az országos tudományos fórumokon, de máris figyelemre méltó eredményeket ért el, különösen a stilisztika és ezen belül Krúdy stílusának kutatása terén. A múlt év őszén megjelent, az alábbiakban ismertető könyve azt a disszertációt teszi közzé, amellyel a PhD fokozatot elnyerte. Mint egykori opponensei egyikének külön örömmre szolgál, hogy ez az új kutatási eredményekben bővelkedő, a retorikai alakzatok hazai vizsgálatát számottevően előrevivő munka aránylag gyorsan (másfél évvel a doktori disszertáció megvédése után) könyv alakban is napvilágot látott.

Az értekezés olyan kutatási témával, a halmozás alakzatával foglalkozik, amely a magyar stilisztikában más témákhoz, például a szóképek, nyelvi képek vizsgálatához képest korábban háttérbe szorult. Az utóbbi években a Szathmári István vezette egyetemi stíluskutató csoport mutathat fel kézzelfogható eredményeket az alakzatok vizsgálatában. Pethő József ennek a csoportnak a tagjaként kezdett el foglalkozni a halmozással, és néhány év alatt imponáló szakirodalmi tájékozottságra tett szert a témában. Jó döntésnek kell tartanunk azt is, hogy a halmozás alakzatát Krúdy Gyula művein keresztül mutatja be, hiszen Krúdynak ez az egyik legfontosabb, leginkább jellemző stíluseszköze.

A könyv, amelynek tárgyát az alcím – „A halmozás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján)” – jelöli meg pontosabban, három nagy részből tevődik össze: egy stíluselméleti és filológiai bevezető részből (7–45), a halmozás elméletét tárgyaló főrészből (46–108) és a Szindbád ifjúsága kötet egyes részleteit elsősorban a bennük található halmozások szempontjából elemző zárórészből (109–36). Az értekezést tömör összegezés zárja (137–40). A három rész terjedelmi arányai ideálisnak mondhatók: az első rész majdnem az egyharmadát, a második közel felét, a harmadik (az elemzés) több mint egyötödét teszi ki az összerjedelemnek. Csak helyeselhetjük a szerzőnek azt a megoldását is, hogy a halmozás funkcióit szövegelemzések útján mutatja be.

Pethő József könyvének jelentőségét véleményem szerint az adja meg, hogy a szerző

– olyan témát választott, amelynek eddig nem szentelt kellő figyelmet a szakirodalom, holott kulcsszerepet játszik Krúdy stílusában és általában a stílusban;

– kísérletet tesz a funkcionális és a kognitív nyelv- és stíluszemlélet ötvözésére (erre a lehetőségre Tolcsvai Nagy Gábor stilisztikájának méltatása kapcsán korábban magam is utaltam: NyK. 96 [1998–1999]: 288–9).

2. A továbbiakban néhány megjegyzést kívánok fűzni az értekezés egyes megállapításaihoz, kutatási eredményeihez.

2.1. Az összegezés elején Pethő József így körvonalazza a könyvében teljesített feladatok egyikét: „igyekeztem képet adni e kötet [é. a Szindbád ifjúsága] halmozásainak számbeli gazdag-

ságáról” (137). Ez a megfogalmazás némiképp ellentmond annak a ténynek, hogy az értekezés nem tartalmaz statisztikai feldolgozást (hány halmozás van a kötetben, ebből hány kételemű, hány kettőnél több elemű, milyen nyelvtani szerkezetek fordulnak elő, egyenként hány adattal stb.). Ezt a statisztikát, ha már megvan, érdemes lett volna közzétenni, ha még nincs meg, elkészíteni (többek között az ezutáni összehasonlító vizsgálatok – Krúdy és nem Krúdy – lehetővé tételére). Ezt a feladatot maga a szerző is tisztán látja és helyesen határozza meg: „Elengedhetetlen része a további halmozásvizsgálatoknak statisztikai mutatók elkészítése, különböző arányok felmérése, elemzése” (140).

2.2. A nyelvi stílusok és a művészi nyelvhasználat (az ún. szépirodalmi stílus) különbségét – Péter Mihály nyomán – öt pontban vázolja fel a szerző. Ezek közül az oppozíciók közül a harmadik így hangzik: [a nyelvi stílus] „A kodifikált standard köznyelv része, nem léphet túl annak határain”, ezzel szemben „A mai művészi nyelvhasználat nem ismer hasonló korlátozást (kodifikációt), a standard köznyelven kívüli rétegekből is meríthet” (11). Csakhogy a „nyelvi stílusok” némelyike, például az éppen Péter Mihálytól sikeresen kutatott szleng nyilvánvalóan „túllép a standard köznyelv határain”. Persze nemcsak ez, hanem (bár kevésbé látványosan) a tudományos, a publicisztikai vagy a hivatali nyelvi stílus is. Következésképp a 3. pontban adott meghatározást önellentmondónak vagy legalábbis pontosításra szorulóknak vélem.

2.3. Érdekes kérdés, hogy a szövegtípus határozza-e meg a mondatszerkezetet (deduktív módon), vagy ellenkezőleg: a mondatszerkezetek elemzéséből következtethetünk a szövegtípus sajátosságaira (induktív módon). A szövegtípus (egyébként ennek a *műfaj* fogalmához való viszonya ugyancsak tisztázásra szorul) szerintem nem befolyásolja érdemben a mondatszerkezetet. Tudományos értekezést lehet írni 3,5-et meghaladó szerkesztettségi mutatójú mondatokban is (sőt ez a szokványos), de olyan, az 1-et közelítő módon is, ahogyan például Poszler György fogalmaz. Inkább az ellenkezője igaz ennek a tételnek: a mondatszerkezeti sajátságok statisztikai felmérése alapján kirajzolód(hat)nak bizonyos szövegtípusoknak (ha tetszik: műfajoknak) a körvonalai. Ebben tehát Tolcsvai Nagy Gáborral értek egyet: „a mondatszerkezet és a szövegtípus között bizonyos összefüggéseket tudunk kimutatni” (idézi Pethő: 24). Örömmel látom hát, hogy e tekintetben Pethő József módosította korábbi elgondolását, és beéri annak leszögezésével, hogy „a mondatszerkezeti sajátosságok között a halmozások is jellemző jegyként szerepelhetnek egyes szövegtípusok leírásában” (uo.).

2.4. Az értekezés 1. része 1.3. fejezetének címe a vizsgálat korpuszát a következőképpen jelöli ki: „a Szindbád ifjúsága *mint szöveg*” (25; kiemelés tőlem, K. G.). Eszerint tehát a Szindbád-novellák első kötete egyetlen (egységes) szövegnek is tekinthető, és mint ilyen lehet (sőt kell) elemezni. Ennek a kérdésnek a részletező kifejtésére ebben az ismertetésben nem vállalkozhatok. Legyen elég annyi, hogy minden (jól megszerkesztett) novelláskötet egységes szöveg is, csak másképpen egységes, mint egy regény. Ennélfogva ez a kérdés szorosan összefügg azzal a másik kérdéssel, hogy a *Szindbád ifjúsága* kötet elbeszéléseinek tartalmi és formai összekapcsolódottsága eléri-e azt a fokot, hogy már nem novelláskötetről, hanem regényről kell beszélnünk. Az értekezés írója hajlik arra, hogy a kötetet inkább regénynek minősítse. Lássuk, mi minden szól emellett:

1. A főhős azonos: mindegyik novellának Szindbád a központi alakja. Az első kiadásban még volt ugyan hat olyan történet is, amelyben nem szerepel a „hajós”, de ezek később kikerültek a kötetből.

2. A novellák (fejezetek) az önéletrajz időrendjében követik egymást (32–36). Sőt négy olyan elbeszélés is van, amelyeknek cselekménye lényegében folyamatos (*Egy régi udvarházból, Az első virág, A három muskatéros, Az álombeli lovag*).

3. A második kiadás élére Krúdy olyan bevezetést iktatott, „Tájékoztatás” címmel, amely a kötet egységét hangsúlyozza.

4. Az író egy 1927-ben kelt kéziratossorozattervében a *Szindbád ifjúságát* „regény”-ként tünteti fel (l. Krúdy világa. Szerk. Tóbiás Áron. Bp. 1964. 252; idézi Pethő: 28).

5. [Ez az utolsó érv nem Pethő könyvéből való, hanem én teszem hozzá az eddigiekhez:] Krúdytól nem idegen az a (kötet)szerkesztési eljárás, hogy egymással tartalmilag összefüggő írásokból regényszerű kompozíciókat igyekeznek felépíteni: ilyen kapcsolat fűzi egymáshoz az *Aranykéz utcai szép napok* első négy novelláját; ilyen, a novellafüzér és a kisregény közötti átmeneti állapotot mutat az író halála után *Váci utcai szép napok* címmel megjelent sorozat; sőt arra is van példa, hogy három külön megjelent és tartalmilag össze nem függő kisregényét, a *Nagy kópét*, a *Pesti nőrablót* és az *Őszi versenyeket* próbálta egybedolgozni *Flóták és lugasok* címmel (Kozocsa Sándor 1974-ben ki is adta az „egyesített” változatot; a részletekről I. e. kötetnek az utószavát: 283–5).

Vannak azonban olyan körülmények, szempontok is, amelyek az egységes szöveggént (regényként) való elemzés ellen szólnak. Tekintsük át ezeket is:

1. Az első kiadásból egy Szindbád-novellát is elhagyott az író, mégpedig a *Szindbád második útja* címűt, amely szerintem semmivel sem rosszabb írás, mint az első kiadás bármelyik meghagyott darabja.

2. A „siheder” Szindbád és H. Galamb Irma operettszínésznő kapcsolatát elbeszélő négy novella után már az első kiadásba sem vette fel Krúdy a tíz évvel később játszódó – s így igazán szindbádi helyzetet, a színésznővel való újbóli találkozást bemutató – *A régi hang* című novellát (Pesti Napló, 1911. jún. 16.; pótolja Kozocsa: Szindbád, 1957. 1: 106–10) és a történetet lezáró, *A szerelem vége* című írást (Pesti Napló, 1911. júl. 5.; pótolja: Kozocsa: Szindbád, 1975. 95–9). Ha annyira fontos lett volna az írónak a regényszerű kikerekítés, megtehetette volna, hogy legalább az 1925-ös kiadásba felveszi őket. Ám ez, mint tudjuk, nem történt meg.

Figyelemre méltó, hogy *A szerelem vége* zárómondata variáltan megismétli az első Szindbád-történet utolsó mondatát: „Szindbád egyszerre megállott, és hosszasan, édesdeden felkacagott” (Szindbád, a hajós. Első utazása: Szindbád, 1957. 1: 44). Az új változat: „Jó messzire járt már, midőn egyszerre megállott, és hangosan, teli tudóból felkacagott” (*A szerelem vége*: Szindbád, 1975: 99). Talán emiatt is mellőzte Krúdy ezt az utóbbi novellát? Bizonyára megéreztte, hogy ez a zárás csak egyszer lehet igazán hatásos, és a *hosszasan, édesdeden felkacagott* megoldás sokkal erősebb (annak ellenére, vagy talán épp azért, mert a mozzanatos, pontosabban inchoatív *felkacag* állítmányhoz nem illik a *hosszasan* határozó).

Az egymáshoz kapcsolódó négy novella közül a 2.-nak, a 3.-nak és a 4.-nek az elején az elbeszélő újból és újból tájékoztatja az olvasót a történet helyszínéről, a szereplők kilétéről, egymáshoz való viszonyáról stb., s ezeket az utalásokat a kötetbe rendezéskor sem törölte. Például: „H. Galamb Irma, a vidéki színésznő...” (Szindbád, 1957. 1: 88); „Szindbád tizenhat esztendőes ifjú volt akkor, de [...] csaknem olyan bölcs és öreg volt, mint nevelői: Portobányi, az öreg író és Ketvényi Nagy Sámuel, a nyugdíjazott színész” (uo.); „Portobányi úr (aki neveltjével, Szindbáddal [...] egy sarokban foglalt helyet” (uo. 94); „Ketvényi Nagy Sámuel, a nyugalmazott színész” (uo. 101). Vajon nem azt jelzi-e ez, hogy az egyes novellák önálló szöveg voltukat is megőrzik (még az író szándéka szerint is)?

3. A „Tájékoztató”-nak mint egységesítő, a novellafüzért regénnyé formáló tényezőnek a jelentőségét valamelyest csökkentti, hogy ennek a bevezetőnek az első fele már a *Szindbád: a feltámadás* című kötet (1916) élén is ott volt, *Szökés a nőktől (Tájékoztató)* címmel.

4. A Krúdy tervezte „Regény” alcím a megjelent kötetben már nincs feltüntetve (se az 1925-ös kiadásban, se ennek három évvel későbbi utánnomlásában; vö. Krúdy világa 432, 434). Az első kiadás „Próza” alcíme (erre épp Pethő József hívja fel figyelmünket: 37) jól mutatja, hogy maga Krúdy is érezte, hogy se az „Elbeszélések”, se a „Regény” alcím nem felelne meg a kötet jellegének.

Summázva mindezeket, a regény vagy csupán (?) novelláskötet dilemmája igen érdekes prózapoétikai és irodalomtörténeti kérdés, de minthogy Pethőnek a halmozásokról adott elemzéseit és azok helyességét érdemben nem befolyásolja, függőben hagyhatjuk ezzel: a *Szindbád ifjúsága* kötet még végső alakjában sem regény, bár Krúdy törekedett arra, hogy regényszerűvé formálja és regénynek tüntesse fel (nem csupán írói műhelyszempontokból, hanem a könnyebb kiadhatóság

érdekében is!). Az egyes novellák éppen ezért külön-külön szövegeknek is tekinthetők, és mint ilyenek is teljesértékűen elemezhetők. Ezt teszi maga Pethő József is, amikor a *Szindbád útja a halálnál* című elbeszélés halmozásairól és egyéb ismétlésformáiról készít elemzést az értekezés egyik fejezetében (114–23). Ettől persze a kötet minősíthető egyetlen egységes szövegnek is, és mint ilyen is elemezhető (pl. statisztikailag, ahogyan erre korábban utaltam is).

2.5. Rátérve immár Pethő József könyvének a halmozás fajtáival és funkcióival foglalkozó részére, mindenekelőtt azt szeretném jelezni, hogy nem látok olyan elvi különbséget a halmozás mint stílusalakzat és a halmozás mint grammatikai jelenség között, amelyet a 46. oldal 13. számú lábjegyzete sugall. Miért más fogalom a halmozás grammatikailag, mint stilisztikailag? Az itt hivatkozott szakirodalomban, különösen az akadémiai nyelvtannak Farkas Vilmos írta fejezetében (MMNyR. 2: 315–27) a példák jó része a szépirodalomból való. Úgy gondolom, hogy a halmozás retorikai és stilisztikai vizsgálatát csak szintaktikai alapon (és erre épülő szemantikai elemzéssel) lehet sikeresen elvégezni. Maga az értekezés arról tanúskodik, hogy ugyanez a véleménye Pethő Józsefnek is. Ennélfogva ez a megjegyzés csupán az említett lábjegyzetre, nem pedig a könyv egészére vonatkozik.

2.6. A halmozás fajtáinak osztályozásában kár erőltetni az „alárendelő halmozás” kategóriáját (l. 49–59), még ha az az óriási tekintélyű Lausberggtől származik is. A halmozás definíciószerűen mellérendelő jelenség, „alárendelő halmozás” valójában nincs is. Az más kérdés, hogy halmozott mondatrészeknek lehet közös főlérendelt tagjuk (alaptagjuk), ettől azonban nem jön létre „alárendelő halmozás”, mivelhogy a halmozás ilyenkor is mellérendelő. Ebben a véleményemben Pethő József példái és elemzései csak megerősítettek, sőt ő maga is azt írja (a 67. oldalon levő halmozás-meghatározásában), hogy csak a mellérendelő szerkezeteket tekinti halmozásnak. Ennek kapcsán szóvá kell tennem, hogy az összegezésbeli felosztás (138) nincs teljesen összhangban a halmozásnak ugyanitt található meghatározásával. Ha a halmozás a definíció szerint „mellérendelő szerkezet”, hogyan lehetne tagjai között alárendelő szintaktikai viszony?

Egy másik dolog, amiben megint csak Pethőnek adnék igazat Lausberggel szemben, az úgynevezett egyelemű halmozások kérdése. (Nem szeretnék rosszmájúnak látszani, de az „egyelemű halmozás” méltó párja Nemes István képi elemet nem tartalmazó nyelvi képének; vö. Radnóti Miklós költői nyelve. Bp. 1979. 230.) A pleonazmus, a redundancia, illetve a „költői” jelző attól még nem lesz halmozás, hogy értelmileg nem nélkülözhetetlen eleme a mondatnak. Egyébként az irodalmi kommunikációban amúgy sem válik el élesen a „szükséges” a „szükségtelen”-től, az újdonságot tartalmazó az újdonságot nem tartalmazótól. Ezt a dolgot írója is tudja, és az 52. oldalon igen helyesen le is szögezi: „sok esetben igen nagy nehézséget okozhat annak megállapítása, hogy az alaptagot kiegészítő bővítmény feltétlenül szükséges-e [...] igen nagy szerepe van pragmatikai tényezőknek, így a beszédhelyzetnek, a beszélő és a hallgató szociokulturális hátterének stb.”

A harmadik, amiben véleményem szerint Pethőnek van igaza Lausberggel szemben, az, hogy nem veszi át azt a logikai-szemantikai kritériumot, hogy a halmozás tagjai mindig egy nekik főlérendelt fogalomnak a részei. Vajon egy halmozott állítmányi szerkezet tagjai milyen közös főlérendelt tagnak vannak alárendelve? Nyelvtanilag nincs és nem is lehet ilyen alaptag. És logikailag? Ezt már nem merném ilyen határozottan állítani, de ez már logikai kérdés, amiben nem elsősorban nyelvészeknek kell állást foglalniuk.

3. Véleményem összegzéseként néhány általánosabb, a munka egészét érintő megjegyzést kívánok tenni. Pethő József szakirodalmi tájékozottsága átlagon felülnek, szűkebb témája, a halmozás vonatkozásában pedig bizvást kiemelkedőnek mondható. Az értekezés írója egyaránt jártas a grammatika, a retorika, a stilisztika és a szöveg- és szakirodalmában. Figyelemmel kíséri és hasznosítja a legfrissebb publikációkat is (a legkésőbbi hivatkozások 2003-ból valók). A felhasznált munkák többsége magyar nyelvű – ez magyar tárgyú értekezés esetében szerintem természetes –, de kiaknázza a német nyelvű szakirodalmat, főként Lausberg retorikáját is. Hasznos lenne, ha a továbbiakban az angol és különösen a francia nyelvű szakirodalom irányába is kiterjesztené tájé-

kozódását. Az értekezés stílusa általában gördülékeny és választékos, ami azért különösen dicséretes, mert Pethő József, mint jeleztem, aránylag nem túl régóta publikál. A szerzőtől további sikereket várhatunk, főként az alakzatkutatásban és a stilisztikai elemzésben.

Kemény Gábor